

Uluslararası Sosyal
Bilimler Akademisi
Dergisi (USBAD)

International Journal of
Social Sciences
Academy (IJSA)

Yıl 7, Year 7, Sayı 20, Issue 20, Aralık 2025, December 2025

e issn: 2687-2641

Özgünlük kontrolü

Authenticity process

DOI: 1759102

Makale türü: Araştırma
makalesi

Article type: Research
article

Geliş tarihi 05.08.2025

Submitted date

Kabul tarihi 16.12.2025

Accepted date

Elektronik yayın tarihi 20.12.2025

Online publishing date

Atıf Bilgisi / Reference Information

Öztürk, E. (2025). Lehce-i Osmânî'de Geçen Organ ve Doku Adları.
*Uluslararası Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi / International Journal of Social
Sciences Academy*, 7(20), 1389-1406.

LEHCE-İ OSMÂNÎ'DE GEÇEN ORGAN VE DOKU ADLARI

Esra ÖZTÜRK¹

Öz

Bir dildeki kelimeleri ya da terimleri alfabetik sırayla toplayan ve bu kelimelerin anlamlarını ve kullanımlarını açıklayan başvuru kaynağı eserlere sözlük denir. Bir dilin söz varlığını ortaya koyan sözlükler; o toplumun siyasi, sosyal ve kültürel alanları ve gündelik hayatları, yaşam biçimi hakkında bilgi verir. Türkçe madde başlarını esas alan sözlüklerden olan Lehce-i Osmânî, Ahmet Vefik Paşa'nın sözlükçülük tarihindeki en önemli çalışmalarından biridir. Lehce-i Osmânî, Türkçenin söz varlığına ait organ, doku adları, bitkiler, yiyecekler, içecekler, hayvanlar, nesneler, halk ifadeleri, argo sözler vb. öğeleri bünyesinde barındırmasıyla Türkçenin temel söz varlığı bakımından zenginliğini ortaya koymaktadır. Dildeki bütün sözcükleri kapsayan söz varlığı konusu üzerine Türk dili alanında çok fazla araştırma ve çalışma yapılmış olmasına rağmen sözlüklerin söz varlığını ele alan az sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Bu sebeple bu çalışmada günümüz modern sözlükçülük anlayışına uygun olarak bir katkı sunmaya çalışılacak ve sözlükte tespit edilen organ ve doku adları üzerine

¹ Dr., Yunus Emre Enstitüsü, esra.ozturk@yee.org.tr, Orcid: 0000-0002-8083-179X.

alfabetik bir inceleme yapılacaktır. Çalışmanın tıp metinleri ve sözlüklerin söz varlığı üzerine yapılan çalışmalara katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sözlük, Lehce-i Osmânî, Organ, Doku.

Organ and Tissue Names Mentioned in the Ottoman Dialect

Abstract

A dictionary is a reference work that compiles words or terms in a language in alphabetical order and explains their meanings and uses. Dictionaries, which reveal the vocabulary of a language, provide information about the political, social, and cultural spheres, as well as the daily lives and lifestyles of that society. Lehce-i Osmânî, a dictionary based on Turkish headwords, is one of Ahmet Vefik Paşa's most important works in the history of lexicography. Lehce-i Osmânî demonstrates the richness of the Turkish language's fundamental vocabulary by including names of organs, tissues, plants, foods, drinks, animals, objects, folk expressions, slang words, etc. Although much research and work has been done in the field of Turkish language studies on the subject of vocabulary encompassing all words in a language, there are few studies that address the vocabulary of dictionaries. Therefore, this study will attempt to contribute to the field in accordance with modern lexicographical understanding and will conduct an alphabetical examination of the names organs and tissues identified in the dictionary. The aim of this study is to contribute to research on the vocabulary of medical texts and dictionaries.

Keywords: Dictionary, Ottoman Turkish, Organ, Tissue.

GİRİŞ

Bu çalışmada Lehce-i Osmânî sözlüğü temel kaynak olarak alınmış ve sözlükte geçen tüm organ ve doku adları tespit edilmiştir. Çalışmada incelenen kelimeler, alfabetik sıralama göz önünde bulundurularak derlenmiştir. Analiz sürecinde sözlükte yer alan eş anlamlı ve varyant biçimler de dikkate alınarak veri setine dâhil edilmiştir.

Lehce-i Osmânî Ahmet Vefik Paşa’nın eserleri içerisinde çok önemli bir yeri olan çalışmasıdır. Türkçeden Türkçeye düzenlenmiş ilk sözlüktür. Bu eser yazılana kadar altı yüz yıllık Anadolu Türkçesinin edebî hayatına girmiş diğer birçok sözlük çalışması Türkçeyi ihmal etmiş ve daha çok Arapça ve Farsça kelimelerle eserlerini oluşturmuşlardır.

Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi, 1732’de tamamladığı Lehcetü’l Lügat adlı eserinde Türkçe sözcükleri esas almış; ancak bu kelimelerin açıklamalarını Türkçe yerine Arapça ve Farsça ile yapmıştır. Türkçe kelimeleri madde başı olarak geniş bir biçimde bir araya getirmesine rağmen, bu özellikleriyle eser tam anlamıyla bir Türkçe sözlük niteliği kazanamamıştır. Buna karşılık Lehce-i Osmânî, Türkçe kelimeleri de sözlük maddesi olarak ele alarak, o zamana kadar Türkçeyi yok sayan ve sözlüğünü yapmayı gereksiz gören anlayışa açık bir şekilde karşı çıkmıştır (Toparlı, 2000, s. X).

Türkiye’de Esad Efendi, Lehcetü’l Lügat (1732) adlı eserinde ilk kez Türkçe kelimeleri temel alarak bunların Arapça ve Farsça karşılıklarını vermiştir. Önsözünde “lisân-ı Türkî” ifadesini kullanması ve Türkçeyi merkeze alması bakımından değerli olan bu sözlük, yine de Türkçeden Türkçeye hazırlanmış bir eser değildir. Türkçeden Türkçeye ilk sözlük olma niteliği ise Ahmet Vefik Paşa’nın Lehce-i Osmânî adlı çalışmasına aittir (Gözütok, 1997, s. X).

15 Ağustos 1873’te Şûrâ-yı Devlet üyeliği görevinden alınan Ahmet Vefik, üç yıllık görevden alınma döneminde Türkçenin ilk millî sözlüğünü yazmıştır. Sözlük ilk defa 1876 yılında Tabhâne-i Amire’de iki cilt olarak basılmıştır. Bu ilk baskı 3+1294 olmak üzere toplam 1297 sayfadan ibarettir. Bu yayın Arapça ve Farsça dışındaki kelimeleri içermektedir. Yapılan eklemelerle genişletilerek 1890 yılında Mehmet Bey Matbaasında yapılan ikinci baskıda Arapça ve Farsça kelimeler de yer almıştır (Toparlı, 2000).

Halkın konuştuğu Türkçenin sözlüğü olması açısından büyük önem taşıyan Lehce-i Osmânî’de Ahmet Vefik Paşa’nın adı yoktur. Eserde “Rumûzat Cedveli, “Mukaddime” ve ikinci cildin sonuna eklenmiş “Bazı

Tashîh ve İlave” bölümleri bulunmaktadır. Eser 1279 sayfadır. Bazı Tashîh ve İlave kısmıyla birlikte 1293 sayfada son bulur. Birinci cilt 608. sayfada bitmekte 609. sayfada ikinci cilt başlamaktadır. Vefik Paşa, dil konusunda oldukça titiz davranmıştır. Dilin asıl unsurunun Türkçe kelimeler olduğunu ama bunların Arap ve Fars kelimelerin ağırlığı altında ezildiğini düşündüğü için ve Türk’ün asıl dilinin unutulmaması için Lehce-i Osmânî’yi yazmıştır (Çeri, 1997).

Lehce-i Osmânî o zamana kadar yazılan sözlüklerden önemli bir noktada farklılık gösterir. Devrin Lügat-ı Remzi, Kâmûs-ı Türkî, Mükemmel Osmanlı Lügatı gibi diğer sözlüklerine bakıldığı zaman Arap ve Fars kelimelerine çoğunluk verildiği için bu kelimelerin dilde yerleşip kalıcı olmasına çalışıldığı görülür. Hâlbuki Vefik Paşa özellikle Türkçe kelimelere önem vermiştir. Dönemin diğer sözlüklerinde bulunmayan birçok Türkçe kelime bu sözlükte yer almaktadır. Ahmet Vefik Paşa bu sözlükle Türkçenin kelime yaratmak konusundaki mükemmelliğini ilk defa vurgulamıştır. Sözlükte dikkat çeken bir diğer nokta Vefik Paşa’nın Türk lehçelerine eğilmesi, Türk dilinin Türk lehçeleri ile ilgilerini tespit etmesidir. (Çeri, 1997).

Ahmet Vefik Paşa, eserin mukaddimesinde bu sözlüğü; kökeni Türkçe olan kelimelerle Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçmiş kelimeleri göstermek amacıyla hazırladığını belirtir. Mukaddimede üzerinde durduğu diğer önemli nokta imla konusudur. Arap ve Acem kökenli sözcüklerin imlalarının yüzyıllardır belirli olduğunu düşünerek kelimelerin türemelerine göre yeni bir imla yolunu izlediğini belirtmektedir. Kelimeleri asıllarına göre yazdığını ifade etmektedir. Eserin ikinci baskısında biraz daha farklı olan mukaddimede çok önemli bir fikrini açıklamaktadır. Ahmet Vefik Paşa Osmanlıca’nın Oğuzca’nın Batı kolu olduğunu, Doğu Türkçesinin Uygur, Çağatay; Kıpçak Türkçesinin Kuman, Kazan, Kazak, Kırgız kolları olduğunu söylemektedir. Oğuz Türkçesinin yeni dili Türkmen dili İran’ı ve Suriye’yi kaplayıp Anadolu’ya inmiş ve yıllar sonra bundan Türk lehçesi doğmuştur. Ahmet Vefik Paşa, mükemmel bir lügatın ancak el birliği ile yapılacağı görüşünü savunmaktadır. Sözlükte Osmanlı Türkçesinde

kullanılan harf sırasına uyulmuştur. Bâblara ayrılan sözlükte her bâb da fasıllara ayrılmıştır. Fasıllardaki kelimeler ünlü harflerle başlıyorsa ilk harfine göre; ünsüz harfle başlıyorsa ünsüzden sonra gelen harfe göre; aynı ünlüyle başlayanlar ise ünsüz harflerine göre sıralanmıştır. Mesela ısmarlamak, ırmak, ılımak vb. (Çeri, 1997).

Ahmet Vefik, Osmanlı ve İslam tarihleri dışında bağımsız bir Türk tarihi olduğu düşüncesini dil alanında uygulamıştır. O dönemlerde Osmanlıca üç dilin karışımından (Türkçe, Arapça, Farsça) ibaret bir dil olarak düşünülmüştü. Türkçeyi ilk kez bağımsız ve ayrı dil olarak gören ve bunu benimseyen Ahmet Vefik Paşa olmuştur. Halkın konuştuğu dilin Türkçenin bir lehçesi olduğunu vurgulamıştır. Sözlüğün mukaddime bölümünden alınan bilgilere göre Lehçe-i Osmânî adı bugünkü anlamında kullanılmamıştır. Ahmet Vefik “Osmanlıca” kelimesini “Türkçe” karşılığı olarak alır. Ona göre Oğuz Türkçesinin yenisi Türkmen dili, İran’ı ve Suriye’yi kaplayıp Anadolu’ya inmiş ve yıllar sonra bundan “Türk lehçesi” doğmuştur (Güroy, 1966).

Ahmet Mithat Efendi, Ahmet Vefik Paşa’nın bu sözlük yüzünden aldığı tepkileri dile getirir; ama onu eleştirenleri bir dil ve o dilin sözlüğünün ne demek olduğunu bilmediklerini söyleyerek eleştirir: “Bin kişiden fazla bunun muâhezesine dâir sözler işittim. ‘Canım, böyle lügat mi olur? İçmek, süpürmek gibi kelimeleri kim bilmez ki?... Anların mânâlarını bize öğretmek için Lehce yazmış’ gibi muâhezeler ki erbabının bir lisan ve o lisanın kamusunun ne demek olduğunu bilmediklerine delâlet eder.” diyerek Vefik Paşa’yı haklı bulmuştur (Güroy, 1966).

Güroy (1966), Lehce-i Osmânî’nin bugün eleştirilebilecek özelliğinin Türkçe sözcüklerin anlaşılması için Arapça, Farsça karşılıklarının verilmesi olduğunu söyler. Fakat bu düşüncesinden dolayı Vefik Paşa’yı suçlamaz. O dönem için bunun zorunlu olduğunu belirtir.

Lehce-i Osmânî’nin sözlük bölümünün getirdiği temel yenilikler şunlardır:

1- Osmanlı Türkçesindeki kelimeler, mümkün olduğunca Doğu Türkçesindeki özgün ve eski biçimleriyle ele alınmıştır. Türemiş

sözcüklerin kullanımında kalmasına rağmen zamanla unutilan ya da terk edilen kök kelimelere ulaşmayı amaçlayan bu yaklaşım, Osmanlı Türkçesiyle Doğu Türkçesi arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koyar ve çalışmayı Doğu Türkçesine yönlendirir. Kaynaklarını açıkça belirtmeyen Ahmet Vefik Paşa'nın, sözlüğünü hazırlarken Doğu Türkçesiyle kaleme alınmış eserlerden yararlandığı anlaşılmaktadır.

2- Türkçe sözcüklerin anlamlarını, türedikleri kökü esas alarak; birleşik kelimeleri, tamlamaları ve deyimlerdeki sözcük gruplarını ortak bir temel sözcük ya da kavram çevresinde ele alan bir yaklaşım sunması önemli bir yenilik olarak değerlendirilebilir. Aynı kökten türeyen sözcüklerin farklı madde başlarına ayrılmadan birlikte verilmesi ise Türkçenin kelime üretme gücünü ve deyim yapısındaki zenginliğini açık biçimde ortaya koymuştur.

3- Türkçe kelimelerde giderek büyüyen yazım düzensizliğini ve Arap alfabesinin Türkçedeki bazı sesleri karşılamadaki yetersizliğini gidermek amacıyla, Türkçede bulunmayan seslere ait Arap harflerini dışlayan ve Doğu Türkçesindeki özgün biçimleri esas alan yeni bir yazım sistemi önerir. Ahmet Vefik Paşa ise Türkçede tek bir harfle gösterilen fakat birbirinden farklı olan seslerin ayırt edilebilmesi için her biri adına özel işaretler taşıyan yeni harfler tasarlatmış ve bunları kullanıma sokmuştur.

4- Türk tarihi, etnolojisi, lehçeleri ve coğrafyasıyla ilgili maddeler, bu sözlüğe küçük bir Türkoloji ansiklopedisi görünümü kazandırmıştır. Özellikle üç sütunluk "Türk" maddesi, Ahmet Vefik Paşa'nın Türkçü bakış açısını yansıtması açısından dikkat çekicidir. Lehce-i Osmânî bölümünde bazı kelimeler için Osmanlı ve Doğu Türkçesi örnekleri verilmiş olsa da, bu örneklerin hangi şair veya yazarlara ait olduğu belirtilmemiştir (Akün, 2003).

Türk dilinin sözlük sahasında temel eserlerinden sayılan Lehce-i Osmânî, kendinden sonraki Şeyh Süleyman Efendi, Radloff ve Redhouse gibi birçok yazarın sözlüğüne kaynak hizmetini görmüştür. Şemseddin Sami'nin Kamus-ı Türkî adlı eserine temel teşkil etmiştir. Lehçe-i Osmânî'den sonra Türkçe için birçok sözlük yazılmış olmasına,

eleştirilecek yönlerine, karışıklığına ve çeşitli kusurlarına rağmen kolayca tüketilmez malzemesiyle bir başvuru kaynağı olma değerini bugün hâlâ korumaktadır. Ahmet Vefik Paşa, Lehce-i Osmânî’ye koyduğu, o güne kadar yazı dilinde kullanılmamış birçok kelimeyi kendi tiyatro tercümelerinde kullanmıştır (Akün, 2003).

Lehce-i Osmânî, “balık, bahçe, baş, coğrafya, Çağatay, Türk, yeniçeri” gibi birbirinden oldukça farklı alanlara ait madde başı kelimelere yer vermesiyle yalnızca bir sözlük olmanın ötesine geçerek dil, tarih, kültür ve coğrafya bilgilerini bir arada sunan ansiklopedik nitelikli bir eser olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu çeşitlilik, eserin Osmanlı Türkçesinin söz varlığını açıklamakla yetinmeyip kavramların kökenleri, kullanım alanları ve ait oldukları kültürel bağlamlar hakkında da kapsamlı bilgiler vermeyi amaçladığını göstermektedir. Bu çalışmada Lehce-i Osmânî sözlüğünün Recep Toparlı tarafından hazırlanan, 2000 yılında Türk Dil Kurumu Yayınlarından çıkan ilk baskısı esas alınmıştır.

Organ ve Doku Adları

A-

Adale (kas), âgûş (kucak), ağım (ayaküstündeki tümsek), ağız, ağızlı, ahdâk (göz bebeği), ahşa (bağırsak), ahrem (omuz ucu), ahlât (vücut balgamı), akdâm (ayaklar), alın, alınlı, an (beyin), ânâf (burunlar), a’nak (boyunlar), âne (kasık altı), apış (uyluk), âriz (yanak), arkalı, arş (kol), a’vâm (âmlar), avret, avuç (yumulmuş el), avurt (yanak altı), aya (el içi ve ayak tabanı), ayak, ayn (göz), a’yün (gözler), aza (beden uzuvları), âzân (kulaklar), azm (kemik), azud (pazı).

B-

Bacak, bacaklı, bademcik, bağdaş, bağır, bağırsak, bahak (ten), bakalar (kıç altındaki delikler), bâl (kanat), baldır, baş, bâtime (dil ucu), batın (karın), baylık (rahim), baymak (eğri bacak), bazr (küçük dil), bec’a (karın), beden (gövde), bedenen, bedenli, bel, bel’ûm (gırtlak içi), ben,

benân (parmaklar), benç (benek), benek (küçük ben), beniz (yüz), ber (göğüs), beşere (vücut derisi), beyin, bez (boğaz), bınsır (küçük parmak), bilek, binâgûş (kulak memesi), bînî (burun), boğaz, boğmak (parmak ucu), boğurtlak (gırtlak ağzı), bos (boy), boy, boyun, böbrek, böğür, butûn (karınlar), bünye (vücut), bürcüme (parmak yeri).

C- Ç

Ca'd (saç lülesi), can, cefn (göz kapağı), cernal (yüz), cıynak (hayvan tırnağı), cızık (kıkırdak), ciğer, cilt, cüdre (et kabarcığı), cülbe (yara derisi), cüsse (büyük beden), cüsseli, cüzam (ela ten), cüzamî, çehre (yüz), çelim (endam), çene, çeneli, çender (saç), çerde (beniz), çeşm (göz), çıdav (at omuzu arası), çıvga (boynuz).

D-

Dalak, damak, damar, damarsız, dars (azı dişi), demâg (damak), dendân (diş), derkî (boğaz kıkırdığı), dest (el), didar (yüz), dide (göz), dihân (ağız), dil, diltik, dilsiz, dimağ (beyin), dirsek, diş, dişlek, diz, dös (kaburga altı), dudak, dübür (kıç), dûş (sırt).

E-

Ebdân (bedenler), ebru (kaş), ebsâr (gözler), ecfân (göz kapakları), eclâd (ciltler), ecne (yanak), ecyâd (boyun), edîm (yüz), edimme (deri tabakası), edmiga (dimağlar), efhâm (zihin), ef'ide (kalpler), efvâh (ağızlar), eğrice (baldır), eğe kemiği, eğin (sırt üzeri), ektâf (omuzlar), el, elmacık, em'â (bağırsak), emcek (meme), emcik (meme), enâmil (parmak uçları), endam (beden), endamlı, endamsız, enf (burun), engüş (parmak), enmele (parmak ucu), ense, enyâb (azı dişi), erhâm (karınlar), ernebe (burun ucu), es (akıl), esâbî (parmaklar), esdâg (şakaklar), esnân (dişler), esrem (ön gedik diş), eyâdî (eller), eydî (eller), eyeği (kaburga), ezâfîr (tırnaklar), ezfâr (tırnak), ezhân (zihinler), ezrâs (azı dişleri).

F-

Fahz (uyluk), fakm (çene kemiği), farak (baş tepesi), fekk (çene kemiği), fem (ağız), ferç (avret yeri), ferzec (rahim), fikar (omurga kemiği), fiske (başparmakla orta parmak arası), fitr (parmak arası), fûh (ağız).

G-

Gabgab (çene altı), galsame (gırtlak ağzı), gazrûf (kıkırdak), geğrek (kaburga altı), gelû (boğaz), gen, geniz, gerdan, geysû (saç), gıdık, gırtlak, göbek, göğüs, göt, gövde, gövdeli, göz, gulfe (sünnet derisi), gurve (burun ucu kıkırdağı), gurgur (karın), gûş (kulak), güden (kalın bağırsak), gülrû (al yanak).

H-

Hâcib (kaş), had (yanak), hadaka (göz bebeği dairesi), hafıza, halk (boğaz), halme (meme başı), hâme (baş üstü), hançere (gırtlak), hanek (damak), harkafe (kalça başı), hasl (karın altı), hasr (bel), hâsra (kalça kemiği), hasreme (üst dudak), hayşûm (geniz), hazım, hâzile (göz kapağı), hazn (göğüs), hınsır (serçe parmak), hıred (akıl), hiccâc (göz çukuru), hıcr (kucak), hilâl (dış aralığı), hilye (yüz), himlâk (göz kapakları kılıfı), hulkûm (boğaz içi), hûr (siyah göz), hüdüb (kirpik), huşa (kulak arkası kemiği).

I- İ-

Ibt (koltuk altı), ısbı (parmak), ısr (kulak içi), ibhâme (baş parmak), ihlîl (erkek idrar deliği), ilik (kemik içi maddesi), imik (bingıldak kemiği), irb (akıl), iren (alt dudak), izâr (yanak).

K-

Ka'b (topuk), kabe (kaş), kaburga, kad (boy), kadem (ayak), kafa, kâkül, kalak (deri), kalça, kalp, kamet (boy), karın, karınlı, karış, karuça (kol üstü), kas, kasık, kaş, katn (bel kemiği aşağısı), kayan (gözkapağı), kaymaç (çini göz), kaynak (kaba et), kâze (uyluk dibi), kebed (karaciğer), keff (el), kelle, kemik, kemikli, kemiksiz, kemirdek (kuyruk sokumu), kemirtlek (kıkırdak), ketf (kürek kemiği), kıç, kıçın, kıhf (kafatası), kıkırdak, kınak (parmağın çıtlayan yerleri), kıpık (yarı kapalı göz), kırpık (kirpik), kıtna (mide), kilye (böbrek), kiriş (kemik dokusu), kirpik, kol, köprücük, köz (kemik kıkırdağı), ku'bere (bilek kemiği), kubl (insanın önü), kucak, kulak, kulâme (tırnak), kulûb (kalpler), kureybe (vücut), kursak, kursaklı, kuseyrî (kemik), küpeli (kulak memesi).

L-

Lâmî (dil kökü kemiği), leb (dudak), leşse (diş eti), levh (ğöğüs), lihât (küçük dil), lüle (saç).

M-

Maâ (bağırsak), mafsâl (beden), magz (beyin), mahreç (ağız), masarika (mide damarı), mebiz (yumurtalık), mefârik (başlar), mefrak (baş tepesi), mehbil (rahim), meme, memeli, menkeb (omuz başı), merâfık (dirsekler), merbû (orta boy), merî (gırtlak), mervî (gırtlığa mensup), mesane, mesâmm (cilt üzerindeki delik), mesemme (deri), meşâm (burun), meşime (son döl), mi'â (bağırsak), mi'ât (yüzler), mide, mi'e (yüz), mirfak (dirsek), mi'sam (bilek), muh (ilik), mukattab (kaş ortası), mûmiyân (ince bel), muşta (yumruk), müje (kirpik), mütekehhif (akciğer), mütevassıt (orta boy).

N-

Nâbız, nâf (göbek), nâhir (burun hırıltısı), nâhun (tırnak), nâsiye (alın), nefis (can), nekfe (şahdamar), nesâ (kalça damarı), nesre (üst dudak çukuru), nevâşir (kollar), nit (ağız), niyât (damar), nuranî (parlak yüz), nutfe (bel suyu), nühâ (omurga iliği), nütû (kemik yumrusu).

O- Ö-

Oğulduruk (döl yatağı), om (omuz başı), omurga, omuz, ök (göğüs), öp (sine), öyken (gırtlak).

P-

Pâ (ayak), parmak, pâşne (ayak topuğu), pây (ayak), paytak, pazı, pence (alın), pençe, per (kanat), perçem, pey (ayak), peyker (yüz), pistân (meme), pöç (kuyruk sokumu), pürçek (saç), püşt (sırt).

R-

Râcibe (parmak boğumu), râha (avuç içi), rahim, rakabe (ense), rân (uyluk), rehâbe (kemiğin sivri ucu), rehl (cenin içi), rehbetân (kaburga kemiği), rek (damar), re's (baş), rible (karın), ricl (ayak), ri'e (akciğer), ri'eî, rim (irin), rû (yüz), rûde (bağırsak), ruh, ruhbâ (büyük kaburga kemiği), ruhsâr (güzel yanak), rusg (bilek), rükbe (diz), rûy (yüz).

S-

Saç, sadır (göğüs), safra, sâ'id (kolun dirsekten aşağısı), sak (bacak), sakak (çene), samâ (bağırsak), satan (bacak), sebbâbe (şehadet parmağı), sedy (meme), seğirden (kemik), sehâ (beyin zarı), senâyâ (ön dişler), ser (baş), serb (mide ile bağırsak arasındaki iç yağ), serçe parmak, sevâkin (nabız olmayan damar), sıfat, simâh (kulak deliği), sırt, sima, simhâk (kemik zarı), sin (diş), sine (göğüs), sinh (diş kökü), sînî (dirsek çukuru), sokum

(kuyruk), soluk, sudg (şakak), sudur (göğüsler), sulp (omurga kemiği), südg (şakaklar), sülâmî (parmak boğumu), süleyme (küçük parmak boğumu), sümret (esmer ten), sürîn (kalça), sürm (bağırsak), sürre (göbek), sürri (göbeğe dair), sü'ûl (et beni), süveydâ (kalp karası), süveyk (ince baldır).

Ş-

Şâfir (büyük dudak), şagf (kalp zarı), şahb (bağırsak), şâhısa (kemik yumrusu), şâh-rek (şahdamar), şakak, şâkile (kalça ve kaburga arası), şebekî (damar), şebekiye (gözün iç zarı), şedk (yanak içi), şefe (dudak), şefehî (dudağa dair), şefr (göz kapağı kenarı), şehl (mavi göz), şehrek (şah damar), şenâtir (ayak parmakları), şentere (ayak parmağı), şersûf (karın üstü), şikem (karın), şirs (alın kemiği), şiryan (nabız damarları), şüfre (göz kapağı kenarı).

T-

Tâhine (dip diş), tarf (göz ucu), târik (baş tepesi), tasvir (insan sureti), tef'ide (dudakla burun arasındaki çukur), ten, terkova (köprücük kemiği), tihâl (dalak), tırnak, tul (boy), tûlen (boyuna), tulun (şakağın kulak tarafına doğru olan tarafı), turra (saç lülesi), tûs (ince tüy), tüy.

U- Ü-

Unk (boyun), us (akıl), usbu (parmak), us'ûs (kuyruk sokumu), uyluk, uyûn (gözler), uzâm (kemikler), uzuv, ünâfi (büyük burun), üstühân (kemik), üzn (kulak).

V-

Vakb (kemik çukuru), vecih (yüz), vecne (yanak yumrusu), veçhe (yüz tarafı), verak (kalça), verit (boyundaki şahdamar), verîze (mideden

akciğere giden damar), vidâc (boğaza dair), vustî (orta parmak), vücûh (yüzler).

Y-

Yâfûh (çocuk başı bingildağı), yâl (boyun), yanak, yanın (kık), yapılış (bünye), yed (el), yümnâ (sağ el), yürek, yüz.

Z-

Zahr (sırt), zânû (diz), zar, zefra (safra), zekan (çene kemiği), zenah (çene), zerka (mavi göz), zevâbe (saçlar), zevâ’ib (saç), zevr (göğüs), zıfr (tırnak), zıl (kaburga kemiği), zılf (hayvan tırnağı), zihin, züfrâ (kulak arkası), zülûf (saç).

SONUÇ

Lehce-i Osmânî üzerine yapılan çalışmada 527 organ ve doku adı tespit edilmiştir. Tıbbî söz varlığı üzerine yapılan çalışmalar üzerinde Lehce-i Osmânî’nin bu noktada oldukça önemli bir sözlük olduğu görülmektedir.

Lehce-i Osmânî; organ ve doku adlarının kullanılması bakımından insan hayatında birinci derece önem taşıyan kelimeleri yansıtmaları ve bu kelimelerin nesilden nesile aktarılmasıyla temel söz varlığı bakımından zengin olan bir eserdir. Sözlükte çok sayıda organ ve doku adının bulunması, tıbbi olan ilginin ve bilgi birikiminin zengin olduğunu gösterir. İnsan vücudu detaylı olarak madde başı kelimelerde incelenmiş ve adlandırılmıştır. Bu sözlük, Türkçe, Arapça ve Farsça kökenli kelimeleri kapsadığı için aynı organ için birden fazla eş anlamlı kelime bulunabilmektedir. İnsan bedenine ait organlar ve dokular, hem sağlık hem de edebiyat ve günlük yaşamda sıkça kullanılır. Bu nedenle sözlükte bu terimlerin fazla olması, o dönemdeki toplumun vücut ve sağlık kavramlarına duyarlılığını yansıtır. Sonuç olarak Lehce-i Osmânî sözlüğünde organ ve doku adlarının fazla olması, Osmanlı toplumunun

tıbbi bilgiye önem verdiğini, dilde terminolojik zenginliğin varlığını ve insan vücudu ile ilgili kavramların kültürel açıdan değerli olduğunu gösterir. Yapılan bu çalışmanın tıp metinleri ve söz varlığı çalışmalarına katkı sağlaması umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akün, Ö. F. (2003). *Lehçe-i Osmânî. TDV İslam Ansiklopedisi*, 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.127-128.
- Çeri, B. (1997). *Ahmed Vefik Paşa Devir-Şahsiyet-Eser*. (Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi).
- Gözütok, A. (1997). Türkiye Türkçesinin İlk Sözlüğü Lehce-i Osmânî. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 1997, s. 29-37.
- Güray, S., (1966). *Ahmet Vefik Paşa*. Türk Dil Kurumu Tanıtma Yayınları.
- Öztürk, E. (2025). *Lehçetü'l Lügat ve Lehce-i Osmânî'den Hareketle 18. ve 19. Yüzyıl Söz Varlığı*. (Doktora tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi).
- Toparlı, R., (2000). *Lehce-i Osmânî Ahmet Vefik Paşa*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Bir dilin kelime hazinesini içeren söz varlığı; o toplumun yaşam biçimi, gündelik hayatları, siyasi, sosyal ve kültürel alanları hakkında bilgi verir. 19. yüzyılda Tanzimat döneminin büyük ismi olan devlet adamı, diplomat, çevirmen, yazar gibi birçok kimliğe sahip Ahmet Vefik Paşa tarafından yazılan Lehce-i Osmânî, Türkçe kelimeleri madde başı alan ve açıklamaları da Türkçe olan millî bir sözlüktür. Türkçenin söz varlığı bakımından çok zengin bir malzeme içermektedir. Madde başı altında birçok atasözü ve deyimini içerisinde barındıran bu sözlük, halk diline ait olan birçok söyleyişi yansıtmaktadır. 1876 ve 1890 yıllarında iki farklı baskısı yapılan Lehce-i Osmânî, iki bölümden (cüz) oluşmaktadır. Birinci bölümde (cüz) Arapça ve Farsça olmayan kelimeler, ikinci bölümde (cüz) Arapça ve Farsça olan kelimeler sıralanmıştır. Sözlükte madde başı açıklaması uzun uzadıya verilerek açıklanan en ayrıntılı kelime “Türk” maddesidir. Bununla beraber yazarın “Türkî, Türkçe, Türkistan, Türklük, Türkmen, Türkmenlik” madde başı kelimelerini kullanması Ahmet Vefik

Paşa'nın Türk milliyetçiliği yolunda öncü bir isim olduğunu açıkça göstermektedir. Türk dilinin sözlük sahasındaki temel eserlerinden sayılan Lehce-i Osmânî, Türklük biliminin temel başvuru kaynaklarından biri olarak değerlendirilebilir. Sözlükte madde başı olan bütün kelimeler Türk alfabesine göre sıralanmıştır. Ayrıca madde içerisinde yer alan deyimler ve birleşik fiiller de aynı şekilde düzenlenmiştir. Sözlükte madde başı olan bütün kelimeler koyu harflerle yazılmıştır. Arap harfli yazılışları ise yanlarında yay ayrıç içerisinde gösterilmiştir. Özel isimlerin ilk harfleri büyük yazılmıştır. Bazı madde başı kelimelerin türleri ve hangi dile ait oldukları verilmiştir. Bunlar kısaltmalar kullanılarak ve eğik harflerle puntosu küçük olarak yazılmıştır. Sözlüğün birinci bölümünde 11.843, ikinci bölümünde 14.689 madde başı kelime bulunmaktadır. Toplamda 26.532 madde başı kelimeyle ve 1005 sayfayla oldukça kapsamlı bir sözlük olduğu görülmektedir. Sözlüğün birinci bölümünde Türkçenin temel söz varlığına ait birçok kelime yer almaktadır. Halk diline ait olup konuşma dilini esas alan madde başları (Örn; eyvallah, of, öhö öhö, püf vb.) argo sözler (Örn; avanak, budala, dangalak vb.) özel adlar (Örn; Ankara, Boyabat, Cezayir vb.) tespit edilmiştir. Sözlüğün ikinci bölümü madde başı Arapça ve Farsçadan açıklamaları Türkçeye ait olduğu için ayrı bir sözlük niteliğinde sayılabilir. Sözlüğün ikinci bölümündeki madde başı sayısı (14.689), birinci bölüme göre (11.843) daha fazladır. Lehçe-i Osmânî, Türkçenin temel söz varlığına ait öğeleri (beden-organ adları, bitkiler, hayvanlar, yiyecekler, halk ifadeleri, argo sözler vb.) barındırır. Ayrıca deyimlerin iç madde başı yapılarak verilmesi de sözlüğün temel söz varlığı bakımından zenginliğini ortaya çıkarmaktadır. Sözlükte çok fazla etnik grup (boy, bodun, oymak, halk, aşiret) adları yer almaktadır. Ahmet Vefik Paşa'nın sözlüğündeki kullandığı madde başlarına bakarak onun Türkoloji bilgisinin dönemindeki kişilerden çok daha ileri bir seviyede olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Ayrıca aşiret adlarından büyük devletleri oluşturan topluluk ve grup adlarına kadar birçok kelime burada kullanılmıştır. Sözlüğün birinci bölümünde adlar tekil, fiiller ise mastar biçimleriyle madde başı yapılmıştır. İkinci bölümünde ise bazı kelimelerin çoğul hâlleri madde başı olarak kullanılmıştır. 19. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinin söz varlığını içeren Lehce-i Osmânî, ikinci bölüm esas alınmadığında Türkçenin temel söz varlığını ele alan bir sözlüktür. Lehce-i Osmânî, genel dilin farklı katman alanlarına ait kelimeleri barındırmasıyla ansiklopedik bir sözlük olarak değerlendirilebilmektedir. Sözlüğün birinci bölümü Türkçe madde başlarını esas alması ve ikinci bölümü Arapça ve Farsça kelimelerden oluşması sebebiyle her iki bölümde bazı kelimelerin (Örn; pembe, rende, saat, şamdan vb.) ortak olarak kullanıldığı

görülmektedir. Bu sözlük 19. yüzyıl Osmanlı Türkçesini yansıtan bir eser olduğu için verilen madde başı Türkçe kelimelerle Osmanlıcanın ayrı bir dil değil Türk dilinin bir lehçesi olduğu anlaşılmıştır. Lehce-i Osmânî; beden, organ, doku adları, bitkiler, hayvanlar, besin, organ, akrabalık, renk, tarım, sayı adları vb. ve temel somut fiillerin kullanılması bakımından insan hayatında birinci derece önem taşıyan kelimeleri yansıtmaları ve bu kelimelerin nesilden nesile aktarılmasıyla temel söz varlığı bakımından zengin olan bir eserdir. 19. yüzyıl dönemi olan bu sözlük, dönemindeki sözlükçülük anlayışına kıyasla Türkçe kelimelerin çokluğunu ve temel söz varlığını göstermesi bakımından oldukça önem teşkil etmektedir. Sözlük, ele aldığı madde başı kelimelerle 19. yüzyıldaki Osmanlı Devleti'nin siyasi, sosyal, askeri, ekonomik, kültürel, kent, insan, aile yapısını ortaya çıkarmaktadır. Ahmet Vefik Paşa, bu sözlüğü yazma girişiminde bulunarak 19. yüzyıldaki Türkçe kelimelerin çokluğunu göstermek üzere bu Türkçe kelimeleri kullanarak diline ve milletine ne kadar bağlı olduğunu göstererek kendisinden sonra gelecek nesillere böylesine önemli ve nitelikli yadigâr bir eser bırakmıştır. Lehce-i Osmânî'deki organ ve doku adlarını bir alfabetik incelemeyle ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada 527 organ ve doku adı tespit edilmiştir. Tıbbî söz varlığı üzerine yapılan çalışmalar üzerinde Lehce-i Osmânî'nin bu noktada oldukça önemli bir sözlük olduğu görülmektedir.

EXTENDED ABSTRACT

The vocabulary of a language includes the vocabulary of the society; it provides information about the lifestyle, daily life, political, social and cultural areas of that society. Written by Ahmet Vefik Pasha, who was a great name of the Tanzimat period in the 19th century and had many identities such as statesman, diplomat, translator and writer, Lehce-i Osmânî is a national dictionary that includes Turkish words as entries and has explanations in Turkish. It contains very rich material in terms of Turkish vocabulary. This dictionary, which includes many proverbs and idioms under entries, reflects many expressions belonging to the public language. Lehce-i Osmânî, which was published in two different editions in 1876 and 1890, consists of two sections (chapters). In the first section (chapter) are listed words that are not Arabic and Persian, and in the second section (chapter) are listed words that are Arabic and Persian. The most detailed word explained in the dictionary with a long explanation of the entry is the item "Turk". However, the author's use of the heading words "Turkish,

Turkish, Turkistan, Turkluk, Turkmen, Turkmenlik" clearly shows that Ahmet Vefik Pasha was a pioneer on the path of Turkish nationalism. *Lehce-i Osmânî*, which is considered one of the fundamental works in the field of Turkish language lexicon, can be evaluated as one of the basic reference sources of Turkology. All the words heading in the dictionary are listed according to the Turkish alphabet. In addition, idioms and compound verbs in the entries are arranged in the same way. All the words heading in the dictionary are written in bold letters. Their Arabic letter writings are shown next to them in parentheses. The first letters of proper nouns are written in capital letters. The types of some heading words and the language they belong to are given. These are written using abbreviations and in italic letters with small font sizes. There are 11,843 heading words in the first section of the dictionary and 14,689 in the second section. It is seen that it is a very comprehensive dictionary with a total of 26,532 heading words and 1005 pages. The first section of the dictionary includes many words belonging to the basic vocabulary of Turkish. Headings belonging to the public language and based on spoken language (e.g. eyvallah, of, öhö öhö, püf etc.), slang words (e.g. avanak, budala, dangalak etc.), proper names (e.g. Ankara, Boyabat, Cezayir etc.) have been identified. The second section of the dictionary can be considered as a separate dictionary since the headers are from Arabic and Persian and the explanations are from Turkish. The number of headers in the second section of the dictionary (14,689) is more than in the first section (11,843). *Lehçe-i Osmânî* includes elements belonging to the basic vocabulary of Turkish (body-organ names, plants, animals, foods, folk expressions, slang words etc.). In addition, the fact that idioms are given as internal headers reveals the richness of the dictionary in terms of basic vocabulary. The dictionary includes many ethnic group names (tribe, tribe, clan, people, tribe). It is possible to say that Ahmet Vefik Pasha's knowledge of Turkology was much more advanced than the people of his time by looking at the headings he used in his dictionary. In addition, many words were used here, from tribal names to the names of communities and groups that formed large states. In the first part of the dictionary, nouns were made with singular forms and verbs with infinitive forms as headings. In the second part, the plural forms of some words were used as headings. *Lehce-i Osmânî*, which includes the vocabulary of 19th century Ottoman Turkish, is a dictionary that deals with the basic vocabulary of Turkish when the second part is not taken as basis. *Lehce-i Osmânî* can be evaluated as an encyclopedic dictionary as it includes words belonging to different layers of the general language. Since the first part of the dictionary is based on Turkish headings and

the second part consists of Arabic and Persian words, it is seen that some words (e.g. pink, grater, clock, candlestick, etc.) are used in common in both parts. Since this dictionary is a work reflecting the 19th century Ottoman Turkish, it is understood from the given Turkish words in the headings that Ottoman is not a separate language but a dialect of the Turkish language. *Lehce-i Osmânî* is a work rich in basic vocabulary as it reflects the words that are of primary importance in human life in terms of the use of body, organ, tissue names, plants, animals, food, organ, kinship, color, agriculture, number names, etc. and basic concrete verbs, and these words are passed down from generation to generation. This dictionary, which is from the 19th century, is quite important in terms of showing the abundance of Turkish words and basic vocabulary compared to the lexicographical understanding of the period. The dictionary reveals the political, social, military, economic, cultural, urban, human and family structure of the Ottoman Empire in the 19th century with the words it deals with. Ahmet Vefik Pasha, by attempting to write this dictionary, used these Turkish words to show the abundance of Turkish words in the 19th century and showed how much he was attached to his language and nation, leaving such an important and qualified legacy to future generations. In this study, which aims to reveal the names of bodies, organs and tissues in *Lehce-i Osmânî* with an index review, 529 names of bodies, organs and tissues were identified. In studies conducted on medical vocabulary, it is seen that *Lehce-i Osmânî* is a very important dictionary at this point.

Etik Komite Onayı: Bu araştırma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması tek yazar tarafından yürütülmüştür.

Çıkar Çatışması: Yazar; bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Finansal Destek: Yazar; bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi: Yazar; bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

Sözcük Sayısı: Makaledeki sözcük sayısı 9000'i geçmemelidir.